

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д.
УШИНСЬКОГО»**

Соціально –гуманітарний факультет

Кафедра теорії та методики практичної психології

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ
ЗАНЯТЬ, ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ**

З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

«Психологія брехні. Практична поліграфологія»

для здобувачів спеціальності 053 Психологія

УДК 159.922

Затверджено рішенням Вченої ради Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені
К. Д. Ушинського» (протокол № ____ від ____ квітня 2025 року).

Укладач:

Косьянова О.Ю., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
теорії та методики практичної психології Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського» (м. Одеса).

Рецензенти:

Лазоренко Т.М., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
теорії та методики практичної психології Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського» (м. Одеса).

Хмель Н.Д., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри
кіберпсихології та реабілітації Державний університет інтелектуальних
технологій і зв'язку (м. Одеса).

**Методичні рекомендації до проведення практичних занять, організації
самостійної роботи з навчальної дисципліни «Психологія брехні.
Практична поліграфологія» / Косьянова О.Ю. Одеса: Університет
Ушинського, 2025. 47 с.**

Методичні рекомендації складено відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 року № 1/9–434 «Щодо рекомендацій з навчально–методичного забезпечення» і містять опис навчальної дисципліни, загальні положення, плани проведення та зміст практичних занять і самостійної роботи здобувачів вищої освіти, рекомендації до виконання окремих видів самостійної роботи, критерії оцінювання, тематику індивідуального навчально–дослідного завдання та методичні рекомендації щодо їх виконання та список рекомендованих джерел.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ I. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	28
РОЗДІЛ III. САМОСТІЙНА РОБОТА	32
1. Загальні питання щодо самостійної роботи	32
2. Індивідуальне навчально–дослідне завдання.	35
РОЗДІЛ IV. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ВСІМА ВИДАМИ КОНТРОЛЮ .	36
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ	41
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	44
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	46

ПЕРЕДМОВА

Актуальність вивчення дисципліни «Психологія брехні. Практична поліграфологія» зумовлена кількома ключовими факторами що відображають сучасні соціальні, технологічні та етичні виклики. Ось кілька ключових моментів:

- Зростання складності соціальних комунікацій. Сучасне суспільство характеризується різноманітністю форм комунікації, де брехня та дезінформація набувають нового обсягу. Розуміння психології брехні дозволяє аналізувати, як обман впливає на міжособистісні стосунки, політичні та ділові процеси, а також на соціальні мережі й медіа;
- Дослідження психологічних механізмів брехні. Саме через призму психології вивчаються когнітивні, емоційні й поведінкові аспекти брехні. Це відкриває можливості для розробки нових підходів до виявлення обману, що може бути важливим як для практиків (наприклад, у психотерапії чи консультуванні), так і для науковців, що займаються дослідженнями в галузі когнітивної психології та нейронаук;
- Професійна підготовка спеціалістів. Набуття компетенцій у сфері психології брехні та поліграфології є важливим для фахівців, які працюють у правоохоронних органах, службах безпеки, консалтингових центрах та інших сферах, де точність оцінки правдивості свідчень і поведінкових реакцій має критичне значення;
- Практичне застосування поліграфології. Поліграфологія активно використовується в юридичній, криміналістичній та безпековій сферах – від розслідування злочинів до проведення перевірок при наймі кадрів у приватному та державному секторах. Розуміння методик роботи поліграфа допомагає підвищити ефективність експертизи та зменшити ризик помилкових суджень.
- Сучасні виклики дезінформації та фейкових новин. В епоху цифрових технологій та масового розповсюдження інформації фейкові новини і цілеспрямована дезінформація стають особливо небезпечними.

Дослідження механізмів брехні допомагає розробляти методи виявлення неправдивої інформації та сприяти підвищенню критичного мислення суспільства.

Мета вивчення дисципліни – сформувати в студентів систему спеціальних знань щодо вербальних, невербальних і інструментальних технологій виявлення обману, а так само різних його проявів.

Передумови для вивчення дисципліни. Навчальна дисципліна «Психологія брехні. Практична поліграфологія» вивчається на основі теоретичних знань і практичних умінь, що здобувачі засвоїли із передбачених програмою навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Експериментальна психологія», «Психофізіологія та основи нейропсихології», «Дифференціальна психологія», «Анатомія та фізіологія людини» та інші.

Очікувані результати вивчення дисципліни:

знати:

- категоріально–понятійний апарат психології брехні та обману;
- історію і сучасний стан застосування методів для виявлення прихованої інформації;
- правові і етичні основи застосування профайлінгу та поліграфного методу;
- базові, фундаментальні і прикладні підходи в області профайлінгу та практичної поліграфології;

уміти:

- застосовувати в практичній роботі категоріально–понятійний апарат психології брехні та обману;
- логічно, доступно, дискутувати, обстоювати власну позицію відносно історії та сучасного стану застосування методів для виявлення прихованої інформації;
- обирати та застосовувати правові і етичні основи профайлінгу та поліграфного методу;
- модифікувати базові, фундаментальні і прикладні підходи в області профайлінгу та практичної поліграфології в практичній

психології.

Міждисциплінарні зв'язки: «Диференціальна психологія», «Експериментальна психологія», «Нейрофізіологія», «Анатомія та фізіологія людини».

ОПАНОВУЮЧИ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЗДОБУВАЧ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ:

- сумлінно, вчасно й самостійно (крім випадків, які передбачають групову роботу) виконувати навчальні завдання, завдання проміжного та підсумкового контролю;
- бути присутнім на всіх навчальних заняттях, окрім випадків, викликаних поважними причинами;
- ефективно використовувати час на навчальних заняттях для досягнення навчальних цілей, не марнуючи його на зайві речі;
- сумлінно виконувати завдання з самостійної роботи, користуватися інформацією з надійно перевірених джерел, опрацьовувати запропоновані та додаткові літературні джерела та Інтернет–ресурси.

РОЗДІЛ І. ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Психологія обману

Змістовий модуль 1. Безінструментальна детекція обману.

Тема № 1

Феноменологія обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації, тощо

Мета. Розглянути феноменологію обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації.

Короткі відомості. Самообман (як внутрішній стан). Приховування або приховання. Конвенціональний обман або емоційне погладжування

(комплімент, лестощі). Благородний обман або альтруїстичний. Обман⁷— помилка. Фантазійний обман. Хвастощі (потреба бути в центрі уваги, бути об'єктом захоплення штовхає на твір різних історій, іноді неймовірних про себе, свої якості, здібності і ін. Гра ролі (різновид обману—фантазії), розіграш (пустощі). Самовиправдання. Наклеп. Шахрайство. Зрада.

Матеріали. 1. Баришполець, Олексій Трохимович. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації. Кіровоград: Імекс—ЛТД, 2013. 648 сторінок. 2. Шефер, Джек, і Марвін Карлінс. Як здобути прихильність людей і навчитися впливати на них: рекомендації колишнього агента ФБР. Переклад Оксани Ліпської, видавництво "Vivat", 2019. 304 с.

Практична/лабораторна робота.

Практичне ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм психології брехні: опитувальник «Види брехні» (І.П.Шкуратова), опитувальник «Ставлення до брехні» (І.П.Шкуратова)

Питання для самоконтролю.

1. Розкрити сутність феноменів істини і правди.
2. Категорія брехня та неправда, особливості лексичного та психологічного значення.
3. Класифікації та види обману.
4. Визначні дослідження в області психології обману.

Завдання для самостійної роботи. Практичне ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм психології брехні. Запропонований комплекс методик необхідно провести на 1 випробуваному та представити інтерпретацію.

Тема.№ 2. Морально—правове і суб'єктивно—моральне розуміння брехні та обману.

Мета. Розкрити морально—правове і суб'єктивно—моральне розуміння брехні та обману.

Короткі відомості. Функції обману. Конфліктогенна бо нерідко обман спричиняє конфлікти. Обман це явище загальнопланетарне йому підвладні всі

суспільства у всі часи. Якою є основна підстава чому люди змушують обманювати? По–перше, переважними є соціальні детермінанти відображаючи взаємозв'язок в спілкуванні. Захисна функція метою якої є захиститися. Люди вдаються до різних від видів обману найчастіше для захисту себе чи іншої людини. Наступною є руйнівна функція яка по праву може зайняти основну функцію обману. Її основним посилом який може бути навмисним чи ні є дезінформація, спотворення чогось доброго та гарного, прекрасного та духовного, етичного та морального. Саме маніпулятивна функція обману може бути в оточенні кожного з нас а вона пов'язана з навмисним діями та інформацією яка дозволяє прихилити до себе інших людей. Маніпулюючи, спотворюючи і спрямовуючи думки людей в бажаному для нас світі. Інформативна функція обману піклується про а досягнення інтересів прагнучи поповнити фальшивою комунікацією міжособову взаємодію. Наступною у функцією обману є самозвеличення який призводить до наклепу на інших, поширюючи чутки про когось, який принижує всіх при цьому брехун ніби то «росте» в очах оточуючих. В цей момент вони стають сходинку вище. Протестна функція коли обманщики не бажають щоб хтось вторгався у світ їхньої особистості, захищаючи свою інтимність і бажають прикритися брехнею. Останні дві функції обману зроблять спробу перевернути хоч на деякий відсоток до позитивного відношення до обману. Це творча і виховна функції. Творча функція обману приносить задоволення і насолоду від процесу фантазування. Вигадки які є веселими та і дотепними стимулюють обманщика. Виховна функція обману здійснюється на емоціях радості.

Матеріали. Баришполець О.Т. Брехня в інформаційному просторі та між особовій комунікації: Монографія. О.Т. Баришполець. Кіровоград, Імекс, 2013, 648с.

Практична/лабораторна робота.

Практичне ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм психології брехні: опитувальник «Причини брехні» (І.П.Шкуратова), опитувальник «Мотиви брехні» (І.П.Шкуратової).

Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте основні функції обману.
2. Морально–правове розуміння обману.
3. Дати суб'єктивну оцінку основним видам обману.

Завдання для самостійної роботи.

1. Написати есе: «Моє відношення до різних видів обману».
2. Практичне ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм психології брехні. Запропонований комплекс методик необхідно провести на 1 випробуваному та представити інтерпретацію.

Тема.№ 3. Історія виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації. Зародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману.

Мета. Показати здобувачам історію виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації. Проаналізувати вародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману в різних країнах.

Короткі відомості. Існує три способи розпізнавання обману. Перший з них полягає в спостереженні за невербальною поведінкою людей (їх рухами тіла, наявністю або відсутністю посмішки, відведенням погляду, заввишки голоси, швидкістю мови, заїканням і т. д.). Другий спосіб полягає в аналізі змісту мови, іншими словами, в аналізі того, що було сказано. Третій спосіб є дослідженням фізіологічних реакцій (кров'яного тиску, частоти пульсу, пітливості долонь і т. д.). Особлива увага в даній темі приділена двом питанням. По–перше, чи спостерігаються систематичні відмінності між індивідуумами, що повідомляють достовірні і неправдиві відомості, відносно їх невербальної поведінки, змісту мови і психологічних реакцій? І по–друге, в якому ступені спостерігачі здатні розпізнавати обман, коли вони аналізують індивідуальні форми невербальної поведінки, зміст мови і психологічні реакції? Розглянуті типові форми невербальної поведінки, що демонструються брехунами. Взаємозв'язок між обманом і невербальною поведінкою носить складний характер, оскільки різні типи людей демонструють різні форми поведінки, коли вони брешуть. Більше того, поведінка брехуна залежить від ситуації, в якій брехня має місце. Здібності

людей до розпізнавання обману при оцінці індивідуальної поведінки в цілому невисокі, крім того, існує ряд помилок, поширених як серед не підготовлених людей, так і професіоналів, що стосуються того, як завжди поведуться брехуни. Що саме говорять брехуни? Ранні дослідження цього питання не були досить систематичними, проте в ході їх вдалося пролити світло на вербальні індикатори обману. Систематичні дослідження взаємозв'язку між обманом і вербальною поведінкою є відносно новою областю, початок якої був покладений близько десяти років тому.

Матеріали.

1. Г'юстон, Ф., Флорйд, М., Карнісеро, С., Теннант, Д. Анатомія брехні: колишні офіцери ЦРУ навчать вас виявляти обман. Харків: Віват, 2019. 208 с.
2. Екман, П. Психологія брехні. Київ: 1999 (2000, 2003, 2008, 2009, 2010). 270 с.
3. Екман, П. Чому діти брешуть. Київ: Педагогіка–Прес, 1993. 238 с.
4. Леслі, І. Природжені брехуни. Ми не можемо жити без обману. Київ: 2012. 376 с.
5. Стенвік, Б. Брехня. Як блеф, авантюри та самообман роблять нас справжніми людьми. Київ: Ніка–Центр, 2022. 328 с.
6. Харріс, С. Брехня. Чому говорити правду завжди краще. Київ: 2020.
7. Шефер, Дж., Карлінс, М. Як здобути прихильність людей і навчитися впливати на них: рекомендації колишнього агента ФБР. Київ: Наш Формат, 2019. 304 с.

Практична/лабораторна робота.

Практичне ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм психології брехні: Багатовимірні–функціональна діагностика брехні (ЛШ №0) В.П.Прядеїн (спільно з І.А. Церковнікової).

Питання для самоконтролю.

1. Психотипології в психології обману. Велика п'ятірка.
2. Психотипології А. Філатова.
3. Психологія емоцій П.Екмана.

4. Дослідження в області фізіогноміки.

Завдання для самостійної роботи.

Передбачає вивчення трьох основних способів розпізнавання обману. Студентам запропоновано до прочитання та вдосконалого аналізу основні дослідження за останні роки наукової літератури з психології обману (вказано вище). По результатам засвоєного матеріалу необхідно підготувати презентацію (PowerPoint) обсягом не менш ніж 20 слайда (оцінюється від 0 до 20 балів).

Змістовий модуль 2. Профайлінг

Тема. № 4. Основні маркери обману – точка орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мова, міміка і пантоміміка

Мета. Показати та навчитися виявляти основні маркери обману – точку орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мови, міміки і пантоміміки.

Короткі відомості. Основні ознаки брехні (витоки), на які слід в першу чергу звертати увагу: дисоціація; зміна дихання; мова (загальна структура, виверти); мовні та емблематичні обмовки.

Додаткові ознаки брехні (інформація про наявність обману), які також необхідно враховувати: точка орієнтовного завмирання; ознаки ВНС (очі, моргання, блідість шкірних покривів, виділення поту, холодні вологі руки, зміна голосових модуляцій і т. д.); зміна темпу мови; тиради і емпфаза; асиметрія тілесна і лицьова; нейтралізація усього тіла.

Другорядні ознаки брехні, на які ми звертаємо увагу з особливою ретельністю і обережністю: все мікро– і макровирази обличчя; наявність фальшивих емоцій; мікровирази та їх конгруентність; збільшення кількості жестів–ілюстраторів у людей зі швидкою і рухливою нервовою системою; збільшення числа жестів–адаптерів і маніпуляторів у інших психотипів.

Матеріали.

1. Екман, П. Психологія брехні. Київ: 1999 (2000, 2003, 2008, 2009, 2010). 270 с.
2. Екман, П. Чому діти брешуть. Київ: Педагогіка–Прес, 1993. 238 с.

3. Стенвік, Б. Брехня. Як блеф, авантюри та самообман роблять нас справжніми людьми. Київ: Ніка–Центр, 2022. 328 с.
4. Шефер, Дж., Карлінс, М. Як здобути прихильність людей і навчитися впливати на них: рекомендації колишнього агента ФБР. Київ: Наш Формат, 2019. 304 с.

Практична/лабораторна робота. На практичному занятті «Розпізнавання брехні по міміці» здобувачам будуть запропоновані різні тренажери при використанні яких здобувачі зможуть показати навички читати мікроекспresi і розуміння думок і бажання інших. Буде запропонований простий і ефективний онлайн тренажер, розроблений Полом Екманом. А також авторська презентація яка містить більше ніж 100 фото з різними емоційними реакціями.

Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте основні ознаки брехні та обману.
2. Опишіть та покажіть схематично (згідно схеми психофізіології нервової системи) додаткові ознаки брехні.
3. Другорядні ознаки брехні, на які ми можемо звертати увагу.

Завдання для самостійної роботи.

Дайте письмові відповіді на питання.

1. Згадайте себе, коли ви говорили неправду, і визначте, до якого типу брехні вона відноситься.
2. Згадайте випадки з вашого життя: коли ваш обман розкривався, що вас видало – витік або інформація про наявність обману?
3. Згадайте себе, коли ви говорите неправду: якою стратегією брехні ви найбільше користуєтеся?
4. Подивіться на своє оточення, виберіть двох або трьох колег (друзів), уважно оцініть їх і дайте відповідь на ці ж питання, але вже відносно не себе, а їх.

Тема.№ 5. Профайлінг та верифікація: оперативна психодіагностика особистості, або обман за різними психотипами

Мета. Виявити особливості використання терміну профайлінг та верифікація. Структура проведення оперативної психодіагностики особистості. Показати способи виявлення обмана за різними психотипами.

Короткі відомості.

Розглядаються такі психотипи як: істероїдний (демонстративний), епілептоїдний, шизоїдний, паранояльний, гіпертимний, емотивний, іпохондричний, та ін. Схема виявлення по кожному з психотипів приблизно однакова: особливості нервової системи, мовні особливості емоційних забарвлень (домінуюча емоція), стиль одягу, поведінка в тому числі кримінальна поведінка.

Матеріали.

1. Г'юстон, Ф., Флойд, М., Карнісеро, С., Теннант, Д. Анатомія брехні: колишні офіцери ЦРУ навчать вас виявляти обман. Харків: Віват, 2019. 208 с.
2. Екман, П. Психологія брехні. Київ: 1999 (2000, 2003, 2008, 2009, 2010). 270 с.
3. Леслі, І. Природжені брехуни. Ми не можемо жити без обману. Київ: 2012. 376 с.
4. Стенвік, Б. Брехня. Як блеф, авантюри та самообман роблять нас справжніми людьми. Київ: Ніка–Центр, 2022. 328 с.

Практична/лабораторна робота.

Знайти не менше 10–ти фотографій осіб з явними особливими ознаками зовнішності (приклади таких особливостей – в назві каталогів до домашнього завдання). Ці ознаки не повинні торкатися особливостей зачіски, макіяжу, пірсингу і ін., а повинні торкатися тільки ознак особи. Ці фотографії потрібно помістити у відповідний каталог і оцінити кожну фотографію з власної точки зору за шкалою від – 10 до +10 за наступними критеріями: фотографії називати: 1, 2, 3 і так далі.

Фотографія №1	
Екстраверсія/ Інтроверсія	–10 максимальна екстраверсія +10 максимальна інтроверсія
Доброзичливість (доброзичливість, здатність прийти до згоди) / Недоброзичливість (агресивність, конфліктність в спілкуванні)	–10/+10
Сумлінність (відповідальність, обов'язковість) / Недобросовісна (потурання відношення до зобов'язань, безвідповідальність)	–10/+10
Нейротизм (емоційна нестійкість, негативизація) / Емоційна стабільність (позитивність)	–10/+10
Відкритість досвіду (навчання, прагнення розвивати інтелект) / Закритість досвіду (низька навчана і відсутність прагнення розвивати інтелект)	–10/+10

Приклад заповнення таблиці

Фото	1	2	3
Екстраверсія/ Інтроверсія	–6	+7	–4

Доброзичливість (доброзичливість, здатність прийти до згоди) / Недоброзичливість (агресивність, конфліктність в спілкуванні)	+5	-6	-1
Сумлінність (відповідальність, обов'язковість) / Недобросовісна (потурання відношення до зобов'язань, безвідповідальність)	0	+3	-7
Нейротизм (емоційна нестійкість, негативизація) / Емоційна стабільність (позитивність)	-8	4	+3
Відкритість досвіду (навчання, прагнення розвивати інтелект) / Закритість досвіду (низька навчана і відсутність прагнення розвивати інтелект)	+6	+3	-5

Питання для самоконтролю.

1. Психотипології в психології обману. Велика п'ятірка.
2. Психотипології в сучасних психологічних дослідженнях.

Тема.№ 6. Роль бесіди при викритті обману. Типи бесід та їх структури.

Стимули безінструментальної детекції обману

Мета. Розкрити загальні психологічні особливості проведення передтестової, внутрішньотестової та післятестової бесід, як невід'ємних складових в психології обману.

Короткі відомості. До чинників, які впливають на покращення результативності бесід та удосконалення поліграфної процедури можна віднести: рівень кваліфікації спеціаліста (його знання і вміння в сфері вербальної і невербальної комунікації), його уважність і швидкість реакції, вміння вести бесіду (взаємодіяти з обстеженим, вміти поставити правильне питання та отримати необхідну інформацію з його відповіді). Бесіда, як метод психологічного обстеження є невід'ємним складовим поліграфного дослідження та застосовується в трьох видах: передтестова, внутрішньотестова

та післятестова. Некомпетентне її проведення веде до зниження валідності¹⁶ отриманих результатів. Кожна з зазначених бесід дозволяє вирішити ряд дуже важливих задач, спрямованих на підвищення ефективності в психології обману та має ряд особливостей. Важливим чинником при проведенні бесід, виступає рівень фахової кваліфікації психолога: загальнотеоретична підготовка та практичний досвід (знання і вміння в сфері вербальної і невербальної комунікації), уважність і швидкість реакції, вміння вести бесіду (взаємодіяти з обстеженим, вміти поставити правильне питання та отримати необхідну інформацію з його відповіді). Отримуючи відповіді випробовуваного, спеціаліст повинен стежити за невербальними ознаками обману, проте основні його зусилля повинні бути зосереджені на відповідях обстежуваного. Мета полягає в тому, щоб поставити питання, яке не звинувачує обстежуваного ні в чому, але натякає на можливу брехню «обманця». Питання, яке звучить, повинне заспокоїти безвинну людину, але викликати страх звинувачення у винного. Фахівець при цьому повинен взяти до уваги риси індивідуальності обстежуваного та використовувати інші вербальні та невербальні патерни, що характеризують обман і тільки їх інтеграція в загальну систему може допомогти фахівцеві в прийнятті правильного рішення.

Матеріали. Косьянова О. Ю. Особливості проведення бесід при поліграфному обстеженні. Наука і освіта: наук.–практ. журнал. 2015. № 3/СХХХІІ. С. 55–61. <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5366>

Практична/лабораторна робота.

Виходячи з нашого досвіду проведення бесід, спостерігається аналогічна тенденція і при виникненні фрустрації у обстежуваних на поліграфі. Умовно, ми можемо виділити такі її види: агресія та деструкція (обстежуваний намагається будь-якими способами пошкодити поліграф, зриває датчики); регресія, що проявляється в примітивізації поведінки, в зверненні до поведінкових моделей, що домінували у більше ранні періоди життя, або в зниженні якості виконання (обстежуваний сумує, проявляє ознаки істеричної поведінки, висловлює вербальні сигнали занепокоєння); апатія (обстежуваний веде себе пасивно, очі не проявляють активності); рухове збудження – безцільні і неврегульовані

реакції (обстежуваний може різко схоплюватися, намагається піти, але тут же сідає на місце); відхід від реальності (раціоналізація, заміщення, фантазування).¹⁷ Такий можливий «відхід» від реальної ситуації в область фантазій, марень, мрій (фантазування). Перебираючи щось в руках обстежуваний, апелює до того, що він «тисячі разів проходив подібні перевірки» (заміщення). Обстежуваний намагається побудувати логічний ланцюжок заснований на причині того, що він ніколи не міг би зробити який–небудь вчинок або безглуздості самого обстеження (раціоналізація).

Питання для самоконтролю.

1. Розкрити загальні психологічні особливості проведення передтестової бесіди.
2. Розкрити загальні психологічні особливості проведення внутрішньотестової бесіди.
3. Розкрити загальні психологічні особливості проведення післятестової бесіди.

Завдання для самостійної роботи.

Здобувачам розбитися на пари та підготувати по три–чотири ситуації та побудувати бесіду до них таким чином, щоб отримати як можна більше інформації стосовно даної теми.

Модуль 2. Практична поліграфологія.

Змістовий модуль 3. Історія виникнення інструментальної детекції обману

Тема.№ 7. Виникнення інструментальної детекції обману та еволюція апаратних методів виявлення приховуваної інформації

Мета. Дослідити історію виникнення та розвитку інструментальної детекції обману та еволюцію апаратних методів виявлення приховуваної інформації.

Короткі відомості.

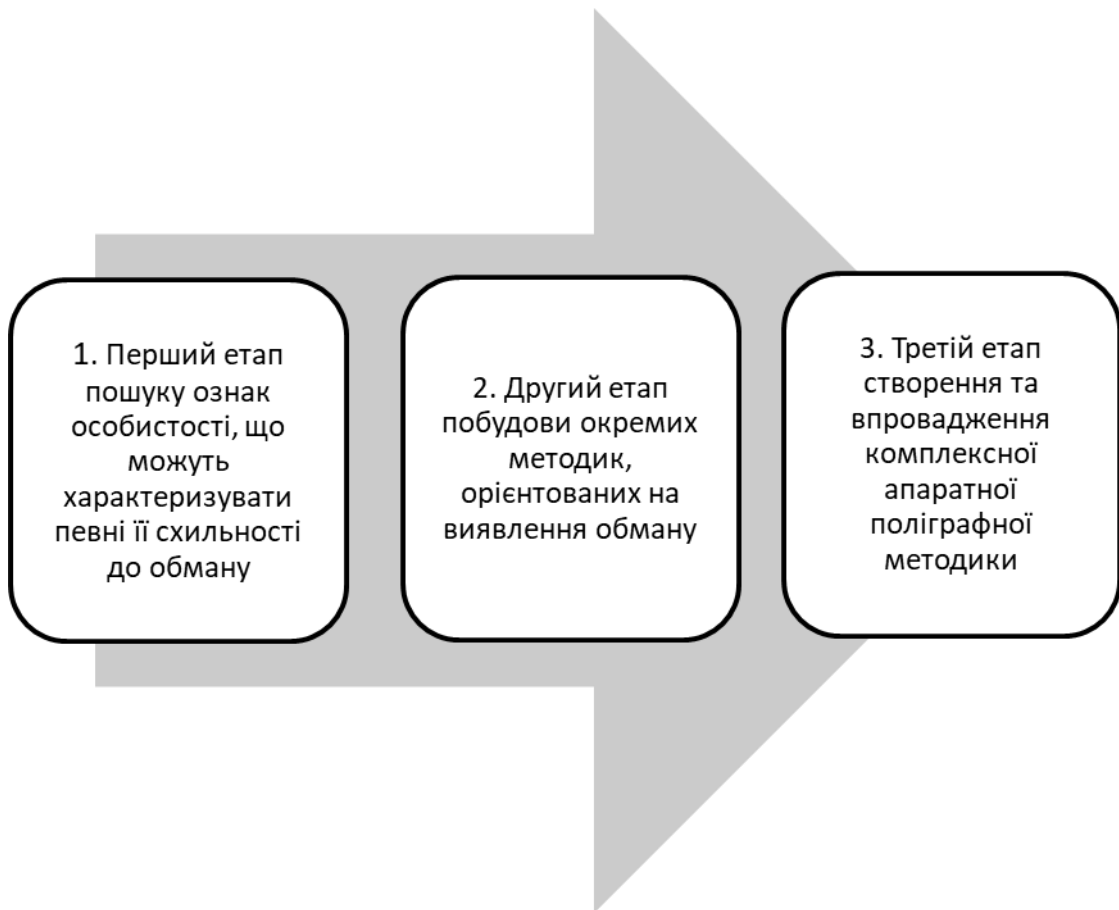

Рис. Основні етапи розвитку поліграфного методу

Проблема діагностики правди та обману має давню історію, а спроби виділити методи, завдяки яким можна було б їх оцінити, відомі ще з давніх часів.

В історії становлення поліграфного методу можна виділити три етапи:

- I. Етап пошуку ознак особистості, що можуть характеризувати її схильність до обману.
- II. Етап побудови окремих методик, орієнтованих на виявлення обману.
- III. Етап створення та впровадження комплексної апаратної поліграфної методики.

Умовно всі поліграфні прилади можна систематизувати, виходячи з трьох принципів: за елементною базою чи процедурою фіксації даних – аналогові, цифрові, ручні; за складністю комплектації – базові, розширені, комбіновані; за способом виміру (фіксації датчиками) – контактні, безконтактні, комбіновані. Серед усіх існуючих методів поліграф і досі залишається найефективнішим засобом виявлення приховуваної інформації. При цьому визначено, що нині

існує багато різних методів виявлення приховуваної інформації (аналіз¹⁹ мікрожестів і мікровиразів; магнітно–резонансна томографія (МРТ); електроенцефалографічний метод; графологічний метод; аналіз траєкторії руху очей; перевірка за допомогою аналізаторів стресу по голосу; дослідження методом психозондування (MindReader, SprintTest) мозкової активності; тепловізійний аналіз та ін.), представлених різними приладами, за допомогою яких можна встановити, бреше людина чи говорить правду. Але найчастіше більшість з них, у кращому випадку, більш прийнятні як додатковий канал до поліграфа, і лише одиниці заслуговують на певну увагу як його альтернатива. Завдяки використанню поліграфної методики зміни вегетативної та мозкової діяльності випробуваного при пред’явленні йому стимулу можуть бути виміряні, показана їхня динаміка і отриманий результат. При цьому зазначено, що, пройшовши свою історію, поліграфна методика і понині знаходиться у стадії вдосконалення як самих приладів, так і теоретико–методологічних обґрунтувань валідності й надійності даних, що отримуються за її допомогою.

Матеріали. 1. Косьянова О.Ю., Чебикін О.Я. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017.–224 с.

2. Chebykin O., Kosyanova O. Emotional Development and youth’s Presposition to Deception. An experimental study using the polygraph method. Routledge, New York, 2025. 165 P.

Практична/лабораторна робота. Визначається роль та на прикладі поліграфа «Бар’єр–14» показан принцип роботи провідних фізіологічних показників, що фіксуються поліграфом: дихання (верхнє, нижнє), шкірно–гальванічна реакція, артеріальний тиску, фотоплетизмограми, тремору (датчик рухової активності).

Питання для самоконтролю.

1. Розкрити етапи становлення поліграфного методу
2. Систематизація апаратних методик в психології брехні.
3. Принцип роботи провідних фізіологічних показників, що фіксуються поліграфом.

Завдання для самостійної роботи.

Особливості психології ризикованої поведінки (використовуючи методики Методика діагностики ступеня готовності до ризику Шуберта, Опитувальник «Відповідальність, саморегуляція, пристрасть, ризик» Прядеїн) та порівняння результатів з методиками І.П. Шкуратової.

Тема.№ 8. Правові і етичні аспекти застосування поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності

Мета. Показати основу правових та етичних аспектів застосування поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності.

Короткі відомості. Основна кількість поліграфних перевірок проводиться в органах внутрішніх справ України, цим мабуть і пояснюється те, що в Україні єдиним документом, що регламентує порядок застосування поліграфа є «Інструкція про застосування комп'ютерних поліграфів в роботі з персоналом органів внутрішніх справ України», затверджена наказом МВС України від 28.07.2004г. №842 і зареєстрована в Мінюсті України 27 жовтня 2004 р. під № 1373/9972, що фактично таке саме узаконило цей вид досліджень в нашій країні і послужило визнанням перевірок з використанням поліграфа у рамках їх допустимості як доказу. Не дивлячись на те, що спрямованість цієї Інструкції пов'язана з використанням поліграфа в роботі з особовим складом органів внутрішніх справ в даному випадку може бути застосовний принцип аналогії закону і права, коли до не врегульованого конкретною нормою правовідношення норми закону, можна застосувати норму чинного законодавства, а саме: дозволене все, що не забороняється. Але також слід пам'ятати, що наукові і інші дослідження не можуть бути проведені без добровільної згоди людини (ст.28 Конституції України). 12 березня 2013 року за ініціативою народного депутата України VII скликання Москаля Г.Г. у Верховну Раду України поступивши законопроект № 2521 «Проект Закону про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями відносно використання поліграфа (детектора брехні)», яким пропонується доповнити Кримінально–процесуальний кодекс України новою статтею 264–1 з назвою «Перевірка

правдивості свідчень особистості на поліграфі (детекторі брехні)». Прийняття цього законопроекту також може прискорити розвиток поліграфології в Україні, притягнути більше уваги суспільства до научних досліджень в цій області. Але в Україні існує проблема підготовки і професійного навчання майбутніх поліграфологів. Фактично найбільш якісне базове навчання можливо або в Росії, або в США, де є поліграфологічні школи зі своїми традиціями, досвідом і історією навчання. У нашій країні освітня ліцензія на підготовку фахівців з проведення досліджень на поліграфі відкрита тільки в Академії СБУ України для потреб оперативних служб цього відомства (з 2012 року), але діє близько десяти приватних компаній, що надають послуги з підготовки і підвищення кваліфікації поліграфологів. Тривалість навчання 180–200 академічних годин (в середньому 3–4 тижні). Існує думка що така тривалість навчання недостатня для отримання якісних знань у цій області (у США програма підготовки поліграфологів розрахована на 500–900 годин).

Матеріали. Косьянова О.Ю. Новаторські тенденції в методах виявлення приховуваної інформації. Актуальні проблеми практичної психології: збірник наукових праць Міжнародної науково–практичної інтернет конференції 22 квітня 2017 року, м. Одеса, 2017. 208 с., С. 194–199.

Практична/лабораторна робота.

Методологічні основи складання поліграфних опитувальників. Види запитань при поліграфних дослідженнях. Тести контрольних запитань та перевірочні тести. Тести визнання винності.

Питання для самоконтролю.

1. Правові основи поліграфних досліджень.
2. Етичні норми поліграфних перевірок та особливості проведення з деякими категоріями осіб.

Завдання для самостійної роботи.

Скласти послідовний тест поліграфного дослідження за методикою контрольних запитань.

Приклад послідовності контрольних запитань.

Н– 1 Ви живете в Україні? «Так»

К– 1 За перші 20 років вашого життя ви коли–небудь брали те, що не належало вам? «Ні»

З–1 Ви брали цей мобільний? «Ні»

Н– 2 Ваше ім'я Микола? «Так»

К– 2 До 2021 року ви коли–небудь здійснювали що–небудь непорядне або незаконне? «Ні»

З–2 Ви брали цей мобільний телефон із столу? «Ні»

Н– 3 Ви народилися в листопаді? «Так»

К– 3 До 2021 року ви коли–небудь брехали з метою уникнути проблем або заподіяти неприємності кому–небудь іншому? «Ні»

З–3 Чи маєте ви яке–небудь відношення до крадіжки цього телефону? «Ні»**ю**

Змістовий модуль 4. Поліграфний метод як найбільш надійний та валідний на сучасному етапі розвитку інструментальної детекції обману

Тема.№ 9. Психофізіологічне обґрунтування поліграфного методу.

Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки людини

Мета. Показати основу психофізіологічного поліграфного методу. Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки людини.

Короткі відомості. Показано, що психічні процеси, стани та властивості особистості при поліграфному дослідженні слід розмежовувати, але розглядати в комплексі. При цьому, виходячи з алгоритму використання поліграфного методу в аспекті наступності, процес тестування може бути поданий як система психічних явищ наступним чином: мотив – (стимул) – емоція – сприймання – увага – пам'ять – раціональне усвідомлення – (феномен психологічного захисту) – відповідь. Описаний зв'язок фізіологічних реакцій з емоційними переживаннями людини (а також іншими психічними процесами), що дозволяє використати реєстрацію вегетативних змін за допомогою технічних засобів в якості об'єктивного і досить ефективного методу діагностики факту

приховування тієї чи іншої інформації. Виділені та обґрунтовані дві групи поліграфних теорій. Так, до першої групи, визначеної нами як «когнітивні теорії поліграфу», провідними чинниками психофізіологічних змін при поліграфному тестуванні в яких виступають пізнавальні психічні процеси, віднесено: «теорію цілеспрямованого тестування пам'яті» (Ю.І. Холодний), «теорію уваги», «теорію конфлікту» (G.H. Borland., D.C. Raskin), «дихотомізаційну теорію» (G. Ben-Shakhar, I. Liebllich), «орієнтаційну теорію» (М. Клейнер). До другої групи, визначеної нами як «емоційно–вольові теорії поліграфу», ми відносимо теорії, в яких провідними чинниками психофізіологічних змін при поліграфному тестуванні виступають емоційні та вольові психічні процеси, що проявляються як емоції, почуття, афекти, боротьба мотивів, прийняття рішення чи постановка мети: «двофакторна теорія емоцій» (S. Schachter, J. Singer), «інформаційна теорія» (П.В. Симонов), «умовно–рефлекторна теорія» (І.П. Павлов), «теорія загрози покарання» (А. Моссо), «мотиваційна теорія функціональних систем» (В.А. Варламов). Розкриті провідні методичні основи поліграфних досліджень, по яким можна відзначити відносну узгодженість щодо провідних їхніх складових: етапів поліграфного дослідження; умов, часу та тривалості його проведення; взаємодії поліграфолога та випробуваного, кваліфікації поліграфолога та інших. Описані провідні класифікації поліграфних тестів.

Матеріали. 1. Косьянова О.Ю., Чебыкин О.Я. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017.–224 с.

2. Chebykin O., Kosyanova O. Emotional Development and youth's Presposition to Deception. An experimental study using the polygraph method. Routledge, New York, 2025. 165 P.

Практична/лабораторна робота.

Методологічні основи складання поліграфних опитувальників. Види запитань при поліграфних дослідженнях. Тести контрольних запитань та перевірочні тести. Тести визнання винності.

Питання для самоконтролю.

1. Яким чином поліграфне тестування може бути подано (як система психічних явищ)?
2. Розкрийте дві групи поліграфних теорій.
3. Методологічні основи складання поліграфних опитувальників.
4. Види запитань при поліграфних дослідженнях.
5. Тести контрольних запитань та перевірочні тести.
6. Тести визнання винності.

Завдання для самостійної роботи.

Побудова поліграфного опиттувальника за методикою визнання винного.

Приклад запитань.

1. Грабіжник в даному випадку дещо впустив, рятуючись від переслідування. Якщо ви цей грабіжник, то знаєте, що це за річ. Це була зброя? Маска на особу? Мішок з грошима? Капелюх? Ключі від машини?
2. Де впустили капелюх? Це було у банку? На сходах банку? На тротуарі? На автостоянці? На дорозі?
3. Якого кольору був капелюх? Вона була коричнева? Червона? Чорна? Зелена? Блакитна?
4. Я збираюся показати вам п'ять червоних капелюхів або кепок, одну за іншою. Якщо одна з них ваша, ви її упізнаєте. Який з цих капелюхів ваша? Цей капелюх ваша? А ця? (І так далі.)

Тема.№ 10. Організаційно–методичні і тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень (етапи поліграфної перевірки, організаційне забезпечення заходу)

Мета. Отримання знань з організаційно–методичних і тактичних аспектів проведення поліграфних досліджень (стадій (етапів) поліграфної перевірки, організаційного забезпечення заходу).

Короткі відомості.

Першою стадією поліграфного дослідження є загальне ознайомлення з метою дослідження, яка визначається попередньо. Друга стадія поліграфного дослідження – стадія детального вивчення інформації. Третя стадія

поліграфного дослідження – трансформація попередніх даних у конкретні тести: побудова опитувальника, який є сукупністю запитань, підготовлених за правилами, відповідно до певного методу проведення опитування з метою подальшого пред’явлення досліджуванім. Більш детально розглянемо наступні стадії поліграфного дослідження з моменту, коли опитувальник складений. Настає час для четвертої стадії, що являє собою організаційне забезпечення заходу. Проведення дослідження в технічному плані забезпечене столом, стільцем для фахівця, кріслом з підлокітниками для тестованого, розетками для підключення і роботи приладу. Згідно з дослідженнями ергономіки, приміщення, в якому проводилися поліграфні дослідження, відповідало наступним вимогам:

- оптимальна площа кабінету – близько 8–15 м²;
- температура в приміщенні – близько +21–23 С°;
- вологість – близько 30–60 %;
- подвійні двері та подвійні віконні рами для усунення сторонніх звуків в кімнаті;
- попередження «Тихо»! «Не входити!» на дверях кімнати під час поліграфного дослідження;
- пастельні тони у фарбуванні стін приміщення;
- відсутність у полі зору обстежуваного картин, плакатів, календарів, ваз з квітами та інших предметів, що могли б викликати які–небудь спогади про минуле або мрії про можливе майбутнє, тобто відвернути обстеженого від процесу тестування;
- відключені впродовж дослідження телефон, радіо та телевізор у кімнаті, де проводилося обстеження.

Під час проведення поліграфних досліджень дисплей комп’ютера розташований так, що обстежуваний не бачив своїх діаграм і переміщень рук фахівця – завдяки використанню ноутбука і правильному розміщенню опитуваного відносно поліграфолога. Організаційне забезпечення також передбачало чітке розрахування часових норм процедури дослідження (часові витрати розраховувались дуже точно, практично по хвилинам).

Після вирішення усіх організаційних питань починається п'ята стадія – проведення передтестової бесіди, яка визначала результат поліграфного тестування, тому що на цій стадії з'ясовувались психологічний (функціональний) стан досліджуваного та добровільна згода на проведення тестування. Шоста стадія дослідження на поліграфі – встановлення датчиків: 1) верхнього дихання (датчик, розташований в області грудей); 2) нижнього дихання (датчик, розташований в області діафрагми) 3) ШГР; 4) АТ; 5) ФПГ; 6) ТРМ (датчик рухової активності); 7) мікрофону (точка відліку завершення запитання і відповіді на нього). Безпосереднє тестування на поліграфі – це сьома стадія. Восьма стадія дослідження на поліграфі – післятестова бесіда. Це необов'язковий елемент дослідження, і його проведення є доцільним тільки у тому випадку, якщо необхідна яка-небудь інша інформація або уточнення. Для її проведення немає загального шаблону, оскільки в кожному випадку доводилося вибирати певний підхід до конкретної особи, враховуючи безліч різних чинників (інтенсивність «роботи», психічний стан, внутрішні хвилювання та ін.). Дев'ята стадія дослідження представляє собою експертний аналіз отриманих поліграм. Десята стадія дослідження на поліграфі – це складання довідки (не використовується в СПФД з метою наукових досліджень) на основі попередніх виведень по аналізу поліграм.

Матеріали. 1. Косьянова О.Ю., Чебикін О.Я. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017. 224 с. 2. Chebykin O., Kosyanova O. Emotional Development and youth's Presposition to Deception. An experimental study using the polygraph method. Routledge, New York, 2025. 165 P.

Практична/лабораторна робота.

В лабораторних умовах (коли немає мотиву загрози покарання) пояснюється ефективність показника шкірно-гальваничної реакції (ШГР). В цьому аспекті до інформативних ознак ШГР слід відносити: час запізнювання реакції (з моменту пред'явлення стимулюючої інформації обстежуваному час запізнювання реакції складає в нормі 1,5–3 секунди), довжину висхідної та низхідної кривої, час, за

який реакція дійшла максимуму, максимальну висоту кривої, амплітуду кривої і площу під нею. Відомо, що реакція брехні відбивається на поліграмі стрибком амплітуди ШГР порівняно з другими стимулами, що пред'являються. Оскільки ШГР залежить від активності потових залоз, то все, що знижує їхню активність – наприклад, грубість або зовнішні ушкодження шкіри, різні шкірні захворювання – могло вплинути на реєстрацію ШГР. Тому при проведенні поліграфного дослідження руки опитуваних перевірялись (чисті, сухі та теплі). З метою усунення бруду та поту з пальців рук тестовані попередньо ретельно мили їх із милом. Характер реакції ШГР також залежить від часу доби, тому проведення психофізіологічного дослідження проводилось в оптимальний період – першу половину дня. Також при аналізі поліграм важливим по значущості в нашому випадку (умови лабораторних досліджень) був показник фотоплетизмограми (ФПГ) – характеристики трьох типів хвиль, так звані хвилі першого, другого і третього порядків, які відображають періодичну зміну амплітуди ФПГ. Міра вираженості хвиль другого та третього порядків залежить від емоційного стану людини. У нормі вони практично не виникають, але в стані емоційної напруги поява цих хвиль зустрічається досить часто. Міра їхньої вираженості при реєстрації ФПГ може стати критерієм оцінки рівня емоційної напруги діагностованої особи.

Питання для самоконтролю.

1. Організаційно–методичні аспекти проведення поліграфних досліджень.
2. Тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень (стадії (етапи) поліграфної перевірки, організаційного забезпечення заходу).
3. Значення показників шкірно–гальванічної реакції та фотоплетизмограми.

Завдання для самостійної роботи.

Побудувати поліграфний опитувальник, що включає застосування різних методологічних підходів та показати доцільність кожного тесту.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

1. Теми практичних занять

№ з/п	Тема і мета практичних занять
1	Семінар «Феноменологія обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації і т.д.».
2	Диспут «Морально–правове і суб'єктивно–моральне розуміння брехні та обману».
3	Семінар «Історія виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації. Зародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману».
4	Вирішення практичних завдань «Основні маркери обману – точка орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мова, міміка і пантоміма».
5	Семінар–практикум «Профайлинг: оперативна психодіагностика особистості, або обман за різними психотипами».
6	Круглий стіл «Роль бесіди при викритті обману. Типи бесід та їх структури. Стимули безінструментальної детекції обману».
7	Семінар «Виникнення інструментальної детекції обману та еволюція апаратних методів виявлення приховуваної інформації».
8	Диспут «Правові і етичні аспекти застосування поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності».
9	Вирішення практичних завдань «Психофізіологічне обґрунтування поліграфного методу. Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки».
10	Вирішення практичних завдань «Організаційно–методичні і тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень (етапи поліграфної перевірки, організаційне забезпечення заходу)».

2. Технологічна карта дисципліни

Тема	Форма організації на занятті	Обов'язкове практичне завдання	Термін виконання
Семінар «Феноменологія обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації і т.д.».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.	Вивчення особливостей обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації і т.д.	На практич. занятті
Диспут «Морально–правове і суб'єктивно–моральне розуміння брехні та обману».	Робота у міні–групах.	Дискус по аспектам морально–правових і суб'єктивно–моральних розуміннь брехні та обману.	На практич. занятті
Семінар «Історія виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації. Зародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману».	Робота у міні–групах. Відпрацювання навичок дослідження обману.	Розгляд історії виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації. Зародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману. Практичне завдання «Письмо правдиве–неправдиве».	На практич. занятті
Вирішення практичних	Участь у колективному	Знайти не менше 10 фотографій осіб з явними особливими	На практич.

завдань «Основні маркери обману – точка орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мова, міміка і пантоміма».	у обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком. Аналіз основних маркерів обману – точка орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мови, міміки і пантомімики	ознаками зовнішності (приклади таких особливостей – у назві каталогів до домашнього завдання). Ці ознаки не повинні стосуватися особливостей зачіски, макіяжу, пірсингу тощо, а повинні стосуватися лише ознак особи. Ці фотографії треба помістити у відповідний каталог та оцінити кожену фотографію з власної точки зору за шкалою від –10 до +10 за такими критеріями: Фотографії називати: 1, 2, 3 тощо.	заняття
Семінар–практикум «Профайлінг: оперативна психодіагностика особистості, або обман за різними психотипами».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком: Робота у мікрогрупі. Аналіз емоційних проявів особистості.	Використання програм розпізнавання емоцій https://greatergood.berkeley.edu/quiz	На прак. заняття
Круглий стіл «Роль бесіди при викритті обману. Типи бесід та їх структури. Стимули безінструментальної детекції обману».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком. Побудова передтестової бесіди.	Побудова передтестової бесіди по фабулі (за вибором).	На прак. заняття

Семінар «Виникнення інструментальної детекції обману та еволюція апаратних методів виявлення приховуваної інформації».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.	Робота з Поліграфом.	На прак. заняття
Диспут «Правові і етичні аспекти застосування поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком.	Дискус по аспектам морально–правових і суб'єктивно–моральних розуміннь брехні та обману.	На прак. заняття
Вирішення практичних завдань «Психофізіологічне обґрунтування поліграфного методу. Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки».	Участь у колективному обговоренні з динамічним зворотнім зв'язком. Робота у парах. Аналіз детермінант поліграфних досліджень.	Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки людини. Психофізіологічне обґрунтування поліграфного методу.	На прак. заняття
Вирішення практичних завдань «Організаційно–методичні і	Участь у колективному обговоренні з динамічним	Організаційно–методичні і тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень (етапи поліграфної перевірки,	На прак. заняття

тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень (етапи поліграфної перевірки, організаційне забезпечення заходу)».	зворотнім зв'язком.	організаційне забезпечення заходу.	
---	---------------------	------------------------------------	--

РОЗДІЛ III. САМОСТІЙНА РОБОТА

1. Загальні питання щодо самостійної роботи

Самостійна робота як форма організації навчального процесу має важливе значення для підготовки магістрів, оскільки спрямована не лише на засвоєння навчального матеріалу, а й на формування навичок та якостей, які знадобляться майбутнім фахівцям. *Метою* самостійної роботи є здобуття здобувачами глибоких і міцних знань з дисципліни, формування потреби безперервного поповнення знань, розвиток творчих здібностей та активізація пізнавальної діяльності.

Основні завдання самостійної роботи:

- засвоєння знань з дисципліни;
- поглиблення, розширення та закріплення матеріалу, наданого на лекціях;
- формування навичок роботи з навчальною літературою;
- розвиток критичного мислення та творчого мислення;
- формування дослідницьких вмінь;
- розвиток волевих якостей особистості: організованості, самостійності, відповідальності, наполегливості.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи становить:

- для денної форми навчання – 30% до 70 %
- для заочної форми навчання – 8% до 92 %.

Більшу частину становить опрацювання теоретичного матеріалу за допомогою рекомендованих, а також самостійно підібраних джерел. Пропонуються до виконання також завдання, які сприяють кращому засвоєнню матеріалу, його глибшому розумінню (підготовка доповідей, результатів ІНДЗ) та формуванню практичних навичок професійної діяльності (вміння застосовувати основні діагностичні методи в практичній роботі та здійснювати ефективний взаємодію в екстремальних ситуаціях).

Самостійна робота з дисципліни є переважно позааудиторною, тому потребує від здобувачів вміння раціонально використовувати свій час, навичок самоорганізації та самодисципліни.

Загалом самостійна робота може виконуватися як в аудиторії, так і поза її межами. До аудиторної самостійної роботи, яка виконується під керівництвом викладача, належать такі її види, як виконання практичних робіт, захист доповідей, складання заліків та іспитів. Позааудиторна самостійна робота передбачає наступні види діяльності: опрацювання матеріалу лекцій та питань, які надаються для самостійного вивчення, шляхом роботи з літературою, складання конспектів, схем, таблиць; розв'язання практичних завдань; підготовка доповідей, рефератів, презентацій; виконання індивідуального навчально–дослідного завдання; підготовка до заліку.

Окрім критерію місця й часу виконання самостійної роботи для класифікації її видів застосовуються також такі критерії як рівень обов'язковості та рівень прояву творчості здобувачів.

За рівнем обов'язковості самостійна робота поділяється на такі види: 1) обов'язкова, що передбачається навчальними програмами та планами; 2) бажана, до якої належить участь у конференціях, написання статей, тез доповідей тощо; 3) добровільна, яка полягає в участі у різних олімпіадах,

вікторинах, конкурсах.

За рівнем прояву творчості здобувачів самостійна робота може бути: 1) репродуктивною, що виконується за зразком або наданим алгоритмом; 2) реконструктивною, яка полягає в написанні конспектів, створенні схем, таблиць, діаграм; 3) евристичною, що передбачає вирішення певних завдань; 4) дослідницькою.

Для ефективного виконання студентами самостійної роботи вони забезпечуються навчально–методичним пакетом, до змісту якого входять:

- робоча програма з навчальної дисципліни з чітким визначенням змісту й обсягу аудиторної і позааудиторної навчальної роботи;
- конспект лекцій (презентації до конспекту);
- методичні рекомендації щодо вивчення окремих тем чи напрацювання практичних навичок;
- перелік питань, що виносяться на семінарські заняття;
- контрольні завдання, запитання для самоперевірки; перелік рекомендованих джерел.

Самостійне опрацювання матеріалу з дисципліни «Психологія брехні. Практична поліграфологія.» здійснюється, насамперед, шляхом роботи з літературними джерелами. Самостійна робота з літературою дозволяє не лише засвоїти, поглибити та розширити знання з предмету, але й сприяє формуванню наукового способу пізнання.

Загальні рекомендації щодо самостійного опрацювання питань:

1. Попередньо ознайомитися з теоретичним матеріалом.
2. Визначити ключові поняття теми.
3. Опрацювати кожне питання, перелік яких надається в наступному розділі, за допомогою самостійно обраної форми: конспекту, плану, тез тощо.
4. За необхідності самостійно підібрати додаткові джерела

інформації. Порівняти інформацію з окремих джерел стосовно окремого питання.

5. Якщо питання носить проблемний (дискусійний) характер, доцільним буде сформулювати власну думку, яка базуватиметься на ґрунтовному аналізі проблеми.

6. Зміст кожної з тем, запропонованих для самостійного вивчення, можна надати у вигляді схеми або таблиці, що сприятиме систематизації та узагальненню знань.

7. Перевірити себе за допомогою питань для самоконтролю.

2. Письмові роботи, доповіді, індивідуально–дослідні завдання.

2. Індивідуальне навчально–дослідне завдання.

Програмою дисципліни «Психологія брехні. Практична поліграфологія» передбачається виконання здобувачами індивідуальних навчально–дослідних завдань у формі підготовки есе з презентацією Power Point (за вибором).

№ з/п	Тематика (за вибором)
1.	Види обману.
2.	Морально–правові аспекти безінструментальної детекції обману.
3.	Зародження і розвиток вербальної і невербальної психології обману.
4.	Основні психофізіологічні маркери обману.
5.	Оперативна психодіагностика.
6.	Стимули безінструментальної детекції обману.
7.	Еволюція апаратних методів виявлення обману.
8.	Використання поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності.
9.	Теоретичні основи поліграфних досліджень.
10.	Організаційно–методичні і тактичні аспекти проведення поліграфних досліджень.
	Усього:

Метою цього виду самостійної роботи є оцінка рівня засвоєння знань з дисципліни, вмінь застосовувати свої знання для розв’язання практичних завдань, а також навичок аргументованого доведення власної думки,

формулювання висновків, творчого мислення.

ЗДОБУВАЧ ПРИ ВИКОНАННІ ІНДЗ ПОВИНЕН ДОТРИМУВАТИСЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ, НЕ ДОПУСКАТИ АКАДЕМІЧНИЙ ПЛАГІАТ.

Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості), та/або відтворення опублікованих текстів інших авторів без відповідного посилання (відповідно до ст. 69 Закону України «Про вищу освіту»).

Види академічного плагіату:

- копіювання;
- перефразування;
- компіляція;
- використання інформації (факти, ідеї, формули, числові значення тощо) з джерела без посилання на це джерело;
- подання як власних робіт (тез, аналітичних звітів, письмових робіт, есеїв тощо), виконаних на замовлення іншими особами, у тому числі робіт, стосовно яких справжні автори надали згоду на таке використання.

РОЗДІЛ IV. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗА ВСІМА ВИДАМИ КОНТРОЛЮ

Вид роботи	бали	Критерії
Практичні завдання	0 балів	Здобувач відтворює незначну частину навчального матеріалу, має поверхові уявлення про предмет вивчення, неаргументовано висловлює думку. Використовує необхідні інформаційно–методичні матеріали, виконує практичне завдання за умови сторонньої допомоги.

	1 бал	Знання здобувача є достатньо повними, він самостійно застосовує відповідний навчальний матеріал, виконуючи практичні завдання; аналізує, робить висновки. Відповідь повна, логічна, обґрунтована, але припускається неточностей. Здобувач самостійно використовує необхідні інформаційно–методичні матеріали виконуючи практичні завдання. Виконане завдання у цілому відповідає вимогам, хоча має незначні огріхи.
	2 бали	Здобувач володіє міцними знаннями, оперує ними при виконанні практичних завдань. Самостійно використовує необхідні інформаційно–методичні матеріали виконуючи практичне завдання. Не припускається помилок при його виконанні. Здобувач виступає експертом практичного завдання, що виконали однокурсники.
Самостійна робота	0 бал	Здобувач знає окремі факти, що стосуються навчального матеріалу; не виявляє здатність елементарно висловлювати думку; практичні завдання містять багато суттєвих відхилень від установлених вимог, при їх виконанні потребує систематичної допомоги викладача.
	1 бал	Здобувач самостійно і логічно відтворює фактичний і теоретичний матеріал та наводить приклади; володіє навчальним матеріалом і використовує набуті знання, уміння у стандартних ситуаціях; самостійно виконує практичні завдання відповідно до методичних рекомендацій; практичні завдання мають окремі помилки; користується необхідними навчально–методичними матеріалами.
	2 бали	Здобувач володіє глибокими знаннями, демонструє відповідні компетентності, використовує їх у нестандартних ситуаціях, самостійно працює з інформацією у відповідності до поставлених завдань; систематизує та узагальнює навчальний матеріал; самостійно користується

		додатковими джерелами інформації; без похибок виконує та аналізує практичні завдання.
Письмове завдання	0	Завдання не виконано.
	1 бал	Завдання виконано. Здобувач надав правильну відповідь.
Індивідуальне навчально–дослідне завдання (есе)	0	Завдання не виконано.
	1–2 бали	Зміст доповіді носить поверховий характер, висловлювання за змістом і формою не відповідають вимогам, які висуваються до доповіді.
	3–4 бали	Здобувач демонструє неглибокі знання по темі доповіді, висловлення характеризуються стандартними фразами, без власних роздумів.
	5–6 балів	Здобувач виконав завдання. Доповідь відповідає заявленій темі. В доповіді присутні суттєві недоліки.
	7–8 балів	Здобувач представив доповідь логічно, послідовно, зробив власні висновки з ґрунтовними доказами та представив глибокий аналіз порушених питань. Доповідь у цілому відповідає вимогам, хоча має незначні огріхи.
	9–10 балів	Здобувач представив доповідь розгорнуто, творчо, зробив власні висновки з ґрунтовними доказами та представив глибокий аналіз порушених питань.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Зараховано (90 – 100 А)	Здобувач демонструє міцні знання навчального матеріалу в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, правильно й обґрунтовано приймає необхідні рішення в різних нестандартних ситуаціях; реалізує теоретичні положення навчальної дисципліни виконуючи практичні завдання у сфері публічного управління та адміністрування. При виконанні практичних завдань проявляє вміння самостійно вирішувати поставлені завдання, активно включається в обговорення, відстоює власну точку зору в питаннях та рішеннях, що розглядаються. Оцінка нижче 100 балів обґрунтовується недостатнім розкриттям теоретичних питань навчальної

	дисципліни, або тим, що студент проявляє невпевненість в тлумаченні теоретичних положень чи складних практичних завдань.
Зараховано (82-89 В)	Здобувач демонструє знання, володіння матеріалом в обсязі, що відповідає програмі навчальної дисципліни, робить на їхній основі аналіз можливих ситуацій та вміє застосовувати теоретичні положення при вирішенні практичних задач у сфері публічного управління та адміністрування, але припускається несуттєвих помилок. При виконанні практичних завдань, здобувач самостійно виправляє допущені помилки, кількість яких є незначною.
Зараховано (74-81 С)	Здобувач володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, знає основні теоретичні положення, що відповідають програмі навчальної дисципліни, аналізує можливі практичні ситуації та вирішує їх, але припускається помилок які усуває за підтримки з боку викладача або однокурсників. Пояснює основні положення, дає правильні відповіді щодо зміни психологічних форм, методів роботи у сфері публічного управління та адміністрування при заданій зміні вихідних параметрів. Помилки у відповідях не є системними, впевнено працює за алгоритмом.
Зараховано (64-73 D)	Здобувач розуміє базові закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань. Здобувач має поверхові знання щодо основ та специфіки психологічного дослідження. Здобувач вміє обирати і застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проективні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги за допомогою викладача. Здобувач вміє формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження. Здобувач вміє рефлексувати та критично оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати висновки без можливості їх аргументації.
Зараховано (60-63 E)	Здобувач не повною мірою розуміє закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань. Здобувач знає базові основи та специфіку психологічного дослідження. Здобувач не повною мірою вміє обирати і застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проективні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги. Здобувач не повною мірою вміє формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження. Здобувач не повною мірою вміє рефлексувати та критично оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати аргументовані висновки.

Незараховано (35-59 FX)	Здобувач не розуміє закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань. Здобувач не знає специфіку психологічного дослідження. Здобувач не вміє обирати і застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги. Здобувач не вміє формулювати мету, завдання дослідження, володіти навичками збору первинного матеріалу, дотримуватися процедури дослідження. Здобувач не вміє рефлексувати та критично оцінювати достовірність одержаних результатів психологічного дослідження, формулювати аргументовані висновки.
Незараховано (0-34 F)	Здобувач не виконує вимоги програми навчальної дисципліни: не сформовані знання, уміння та навички. Здобувач не допускається до заліку та проходить повторне вивчення дисципліни.

Для самоперевірки знань з дисципліни рекомендується:

1. Ознайомитися з переліком питань для самоконтролю.
2. Розпланувати час.
3. Підібрати навчальні посібники, підручники, довідники та інші необхідні джерела інформації.
4. Переглянути зміст кожного питання, скористувавшись власними раніше складеними конспектами, схемами, таблицями.
5. Оцінити рівень своєї підготовки з кожного питання. Встановити теми, які потребують детальнішого вивчення.
6. Перевірити себе шляхом переказу відповідей на теоретичні питання.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ І ТЕРМІНІВ

Базова лінія поведінкових реакцій – система стандартних, характерних для суб'єкта, фізіологічних та поведінкових реакцій, що спостерігаються під час нейтрального стану. Встановлення базової лінії дозволяє експертам визначати відхилення під час відповідей на контрольні чи ключові питання.

Брехня – надмірене викривлення інформації чи свідоме приховування правди з метою введення в оману співрозмовника. У психології аналізуються мотиви, емоційний стан і поведінкові сигнали, супроводжуючі процес брехні.

Вербальні сигнали – елементи мови, сполучення слів, інтонація та структура висловлювання, що можуть свідчити про спробу приховати правду або маніпулювати інформацією. Аналіз цих сигналів допомагає виявляти розбіжності між сказаним і тим, що відчувається насправді.

Дезінформація – намірене поширення неправдивої або спотвореної інформації, з метою вплинути на сприйняття чи поведінку аудиторії. Дослідження психології брехні включають аналіз процесів створення та розповсюдження дезінформації, що важливо з огляду на сучасні соціальні виклики.

Експертний висновок – документ, у якому спеціаліст підсумовує результати поліграфного дослідження, аналізує отримані фізіологічні дані та формулює рекомендації щодо достовірності свідчень суб'єкта. Експертний висновок є офіційним підтвердженням результатів тестування.

Калібрування – процес встановлення точності вимірювальних пристроїв поліграфа. Це допомагає усунути технічні похибки та забезпечити достовірність зібраних даних, адже правильна калібрування дозволяє встановити базову лінію фізіологічних реакцій для подальшого аналізу.

Контрольні питання – питання, які використовуються для встановлення базової реакції організму при нейтральному емоційному стані. На їх основі порівнюють реакції на ключові питання, пов'язані з потенційною брехнею, що дає можливість оцінити зміни в фізіологічних показниках.

Конфліктна ситуація – ситуація, яка викликає значну емоційну реакцію через внутрішній або зовнішній конфлікт. Такі моменти можуть спричиняти

підвищення стресу, що впливає на фізіологічні показники, що, в свою чергу, аналізуються поліграфом.

Методика виявлення брехні – сукупність прийомів, тестів і процедур, спрямованих на аналіз правдивості висловлювань. Вона включає як застосування поліграфа, так і аналіз вербальних та невербальних сигналів, що дозволяє комплексно оцінити поведінку суб'єкта.

Невербальні сигнали – жест, міміка, положення тіла, рухи очей тощо – все те, що передає емоційний стан людини без використання слів. Часто невідповідність між вербальними та невербальними сигналами може бути підказкою до неправдивості висловлювань.

Підготовка до поліграфного тестування – сукупність заходів, що включає психологічну та фізичну адаптацію суб'єкта до умов дослідження. Цей етап спрямований на зниження впливу зовнішніх або внутрішніх факторів, що могли б спотворити базову лінію реакцій.

Поліграф – пристрій, що вимірює фізіологічні реакції (наприклад, зміни артеріального тиску, пульс, дихання, електропровідність шкіри) під час задавання питань. Використовується для аналізу того, як організм реагує на стресові ситуації, у тому числі під час відповідей на питання, що стосуються брехні.

Поліграфологія – науково–практична дисципліна, яка вивчає методики застосування поліграфа для оцінки правдивості свідчень. Вона охоплює як технічні, так і психологічні аспекти проведення досліджень, а також аналіз етнічних і етичних питань, пов'язаних із застосуванням поліграфного методу.

Психологічний профіль брехні – комплекс характеристик, що відображають типові когнітивні, емоційні та поведінкові особливості, які можуть впливати на схильність суб'єкта до неправдивих висловлювань. Аналіз такого профілю дозволяє краще розуміти індивідуальні реакції під час поліграфного тестування та адаптувати методику дослідження.

Психологія брехні – галузь психології, яка вивчає механізми формування брехні, емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти неправдивих висловлювань. Дослідження спрямовані на виявлення внутрішніх процесів, які задіяні під час

прийняття рішення про брехню та її підтримку.

Психометрична валідація – процес перевірки надійності та валідності діагностичних інструментів. У поліграфології валідація методик є критичною для того, щоб результати дослідження мали статистичну значущість і дозволяли робити об'єктивні висновки.

Психофізіологія – галузь науки, що досліджує взаємозв'язок між психічними процесами та фізіологічними реакціями організму. У поліграфології вона охоплює аналіз змін фізіологічних показників як відгук на емоційні та когнітивні стимули під час відповіді на питання.

Реплікаційний експеримент – експеримент, спрямований на повторення первинного дослідження з метою перевірки його достовірності та валідності. У контексті поліграфології такі експерименти сприяють підтвердженню ефективності методик виявлення брехні.

Репрезентативна вибірка – сукупність суб'єктів, характеристика якої дозволяє узагальнювати результати дослідження на всю популяцію. В поліграфології формування репрезентативної вибірки сприяє отриманню статистично значущих результатів при вивченні психології брехні.

Стресор – будь-який стимул або ситуація, що викликає фізіологічну або психологічну реакцію організму. У процесі поліграфного тестування стресори можуть як бути об'єктивною частиною дослідження, так і чинити вплив на зміну базової лінії реакцією.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

Програмою дисципліни «Психологія брехні. Практична поліграфологія» передбачається підсумковий контроль у формі заліку. Його метою є встановлення рівня засвоєння навчальної дисципліни здобувачами, сформованість в них необхідних вмінь та навичок.

1. Феноменологія обману та його проявів як: соціального явища, методу масової і міжособистісної комунікації, різновиду соціальної інформації і т.д.
2. Морально–правове і суб'єктивно–моральне розуміння брехні та обману.
3. Історія виникнення і сучасний стан діагностики приховання інформації.
4. Зародження і розвиток вербальної і невербальної детекції обману.
5. Основні маркери обману – точка орієнтовного завмирання, ознаки вегетативної нервової системи, мова, міміка і пантоміма.
6. Профайлінг: оперативна психодіагностика особистості, або обман за різними психотипами.
7. Роль бесіди при викритті обману.
8. Типи бесід та їх структури.
9. Стимули безінструментальної детекції обману.
10. Історія виникнення інструментальної детекції обману.
11. Виникнення інструментальної детекції обману та еволюція апаратних методів виявлення приховуваної інформації.
12. Правові і етичні аспекти застосування поліграфного методу в наукових дослідженнях і в практичній діяльності.
13. Поліграфний метод як найбільш надійний та валідний на сучасному етапі розвитку інструментальної детекції обману.
14. Психофізіологічне обґрунтування поліграфного методу.
15. Вивчення теоретичних основ поліграфних перевірок, їх класифікація, еволюція і обґрунтованість, спираючись на структуру психіки людини.

16. Організаційно–методичні і тактичні аспекти проведення
поліграфних досліджень (етапи поліграфної перевірки, організаційне
забезпечення заходу).

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Косьянова О. Ю. Використання поліграфа та методики емоційної зрілості для оцінки схильності до обману. Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2017. 224 с. 10.
2. Косьянова О. Ю. Методичні рекомендації з вивчення дисципліни «Психологія брехні та основи поліграфічного дослідження» призначені для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності 053 «Психологія». Одеса : Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, 2021. 33 с.
3. Косьянова О.Ю. Відповідальність як детермінант схильності до обману. Габітус. Випуск 62. 2024 68-74. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.62.11>
4. Косьянова Олена. Psychology, medicine and biology: the development of necessary technologies in the field of health care: collective monograph. Розділ монографії Косьянова О. Соціально – психологічні аспекти прояву обману у дітей з вадами слуху. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2024. 276, p. (67-103) 2 друк.арк. https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2024/05/Project_Med.pdf
5. Романова Т.М. Методика виявлення прихованої інформації у поліграфічних дослідженнях: монографія. Київ: Алерта, 2023. 472 с.
6. Chebykin O., Kosyanova O. Emotional Development and youth's Presposition to Deception. An experimental study using the polygraph method. Routledge, New York, 2025. 165 P.

Допоміжна література

1. Kosianova O., Pylypenko, N., Shevchenko, N., Formaniuk, Y., Herasina, S., Horetska, O. (2022) (Web of Science). Psychotherapeutic Counseling in Promoting Personal Development. BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience, 13(3), 119–137. <https://doi.org/10.18662/brain/13.3/357>
2. Айламазьян, А.М. Метод бесіди в психології: Навчальний посібник для студентів факультетів психології вищих навчальних закладів за спеціальностями 52100 і 020400 «Психологія». 1999. 222 с.

3. Баришполець, О.Т. Брехня в інформаційному просторі та міжособовій комунікації: Монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 648 с.
4. Г'юстон, Ф., Флойд, М., Карнісеро, С., Теннант, Д. Анатомія брехні: колишні офіцери ЦРУ навчать вас виявляти обман. Харків: Віват, 2019. 208 с.
5. Екман, П. Психологія брехні. Київ: 1999 (2000, 2003, 2008, 2009, 2010). 270 с.
6. Екман, П. Чому діти брешуть. Київ: Педагогіка-Прес, 1993. 238 с.
7. Князєв, В. Поліграф і його практичне застосування: Науковий посібник. 2012. 859 с.
8. Косьянова О.Ю. Дослідження агресивності зі ставленням до свого і чужого обману в підлітковому віці. Наука і освіта. 2019. № 3. С. 14-20.
9. Косьянова О.Ю. Особливості задоволеності життям та оманливості в юнацькому віці. Наука і освіта. 2021. № 4. 36-45.
10. Леслі, І. Природжені брехуни. Ми не можемо жити без обману. Київ: 2012. 376 с.
11. Лурія, А.Р. Етапи пройденого шляху. Наукова автобіографія. Під ред. Е.Д. Хомського. 1982. 184 с.
12. Стенвік, Б. Брехня. Як блеф, авантюри та самообман роблять нас справжніми б. людьми. Київ: Ніка-Центр, 2022. 328 с.
13. Фрай, О. Брехня. Три способи виявлення обману 2006. 286 с.
14. Харріс, С. Брехня. Чому говорити правду завжди краще. Київ: 2020.
15. Шефер, Дж., Карлінс, М. Як здобути прихильність людей і навчитися впливати на них: рекомендації колишнього агента ФБР. Київ: Наш Формат, 2019. 304 с.

Інформаційні ресурси:

1. Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт.
URL: <http://www.mon.gov.ua>
2. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: офіційний сайт
URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
3. Одеська національна наукова бібліотека: офіційний сайт.
URL : <http://odnb.odessa.ua/>.
4. Бібліотека Університету Ушинського: офіційний сайт.
URL : <https://library.pdpu.edu.ua/>